

Ims. **-kko* ja **-kkas*.

AHLQVIST SKR 12 ja OJANSUU KAÄH 137 ovat todenneet, että esim. suomen *nuorikko*, *venakko*, viron *noorik*, inker. *vadjakkoi*, vatjan *linnakko* 'kaupungitar' sanoissa suffiksiosan tehtävänä on ilmaista feminiinisyyttä. Miten eri tutkijat mainittuun toteamukseen lienevät suhtautuneetkin, joka tapauksessa näyttää siltä, että tämä ims. kielten kummallinen piirre ei ole saanut osakseen kylliksi huomiota. Seuraavassa tarkastelemme asiaa erityisesti vatjan kielen kannalta, jolla tässä suhteessa on painava sana sanottavana.

Mutta ennenkuin käymme **kko*- ja sen kanssa likeisesti yhteenkuuluvan **kkas*-suffiksin merkitysfunktioihin, on syytä tarkastaa, mihin päätelmiin niiden äänneasu antaa aihetta. **-kkas*-johtimesta selviydymme vähällä, siinähan on tietävästi sgr. deminutiivisuffiksi **kka*, ja yleensä oltaneen sillä kannalla, että *s* myös on ainakin sm.-perm. deminutiivisuf-

fiksi ja että näiden yhtyminen olisi tapahtunut ims:ssa. *kko*-lopussa on sama *kka*-aines. Mutta mikä on sen *o*?

RAVILA on kantamordvan edustuksen perustuksella ja mm. siihen viitaten, että ims. jälkitavun *o* ei ole stabiili vartalo-, vaan suffiksivokaali, jolle etäsukukielissä ei ole vastinetta, päätynyt siihen, että tällainen *o* on vasta varhaiskantasuomalainen tuote. Ravilan eri yhteyksissä Virittäjässä ja FUF:ssa esittämät perustelut ovat siksi vakuuttavia, että ims. jälkitavun *o*:n myöhäsyntyisyys lienee katsottava todistetuksi asiaksi, ja sen vuoksi tämä myöhäsyntyisyys otetaan myös tässä varauksetta lähtökohdaksi. Alkuperäisiä ims. vartalovokaaleja ovat vain $a \sim \ddot{a}$ ja $e \sim e$, ja näin ollen se *o*, joka meitä nyt kiinnostaa, olisi v-ksm. $ai > oi$ muutoksen synnyttämä, mikä edellyttää, että loppu-*a*:han olisi liittynyt taas eräs deminutiivisuffiksi *i*. Kun nyt kuitenkin ims:ssa sielläkin, missä odottaisi alkuperäisten äännesuhteiden säilyneen, kuten vepsässä ja lyydissä, *-kko* tavataan *i*:ttömänä, tämän *i*:n perusteellisimmat tutkijat RAPOLA ja KETTUNEN palauttavat *kko*-suffiksin ainakin osalta alkup. *i*:ttömään, ks. Rapola, i-lopp. dift. 62, Kettunen, Kodaf. vok. 177. Rapola sanoo: »Sekautumista alkuperäisiin *kko*-sanoihin on jo varhain tapahtunut. Viimeksi mainittu suffiksi näyttää kuuluneen ainakin paikallisuutta merkitseviin johdannaisiin — — — sekä joihinkin verbaaleihin.» Näin on luotu edellytykset suorastaan jännittävälle draamalle: jos loppu-*o*:lla ei ole ollutkaan *i*:tä, joka on ollut sen syntymisen ehtona, niin kuinka sen olemassaolon arvoitus on selitettävissä?

Kysymys *i*:llisestä tai *i*:ttömästä loppu *o*:sta on äännehistorian keinoin ratkaisematon probleemi. Vatjan kielessä, jossa sekä yleensä loppu-*o* että *kko*-suffiksi on *i*:tön, se on aivan erillään merkitysfunktionsakin puolesta *e*-lopusta, joka on alkuaan *ai* ja joka siellä yhä vielä on produktiivinen deminutiivisuffiksi. Vatjaa ympäröivistä inkeroisurteista saamme erään viitteen siihen suuntaan, että ainakin *kko*-loppuiset kollektiivisubstantiivit olisivat olleet alkup. *i*:ttömiä. Inkeroisurteissa näet näissä tapauksissa on rinnan *o*- ja *oi*-loppua, kun sensijaan muissa ryhmissä, kuten ns. *oi*-loppuisissa nomineissa, kotieläinten nimissä, *ppoi*-lopp. etuliitteissä jne. kauttaaltaan on yksinomaisesti *-oi*, ks. SOVIJÄRVI FÄTSI 123, 163. Tätä kahtalaisuutta varmaankaan vatja ei ole jaksanut inkeroisurteissa synnyttää, vaan asia lienee selitettävissä ainoastaan niin, että inkeroisurteiden kollektiivisanoissa *oi*-tyyppi analogisesti on levinnyt alkup. *i*:ttömään.

Oletettu rinnakkaisuus $ai > oi \sim ei$, johon ims. edustus *jalkoja*: *munia* on antanut aiheen, on selitetty sangen yleisesti siten, että v-ksm. *ai* on muuttunut kantasuomessa *oi*:ksi ensi tavun illabiaalivokaalin ja *ei*:ksi

ensi tavun labiaalivokaalin jäljessä, ja näinhän näyttää olevankin laita, kun katselemme asiaa esim. suomen kielen kannalta. Tätä rinnakkaisuutta on pidetty niin itsestään selvänä, että sen syytkin on otettu tarkastettavaksi tutkielmassa »Varhaiskantasuomen pääpainottoman *ai*-diftongin kahtalaisen kehityksen syistä» Vir. 1942, 117—125. Kun tämä ERKKI ITKOSEN herätteitä antava tutkielma syvänlaisesti koskettaa nyt käsillä olevaa aihetta, kannanotto siinä esitettyihin tuloksiin on tässä välttämätön.

Itkosen mukaan $ai > oi \sim ei$ muutoksesta on ensiksikin eliminoitava kokonaan ensi tavun vokaalin assimiloiva vaikutus, koska muutoksen tuloksena ensi tavun illabiaalin jälkeen on toisessa tavussa labiaali ja ensi tavun labiaalin jälkeen illabiaali. *ai*-diftongin kehityksessä olisi erotettava kaksi eri tendenssiä: 1) jälkikomponentin *i*:n vaikutus, joka aiheutti alkukomponentin artikulaatioasteen suppenemisen, ja 2) ensi tavun vokaalin vaikutus, joka »ilmentää pyrkimystä *s ä i l y t t ä ä* se, mikä oli karakteristista *a*:n kielartikulaatiolle verrattuna edeltävän vokaalin kielenasentoon, mahdollisimmassa määrässä entisellään vielä *a*:n alettua *i*:n vaikutuksesta ummistua». Tällä »ensi ja toisen tavun vokaalien horisontaalisen kielenasennon keskinäisellä suhteella on ollut ratkaiseva merkitys *i*-diftongin alkukomponenttina olleen *a*:n kahtalaisessa kehityksessä». Vokaalien horisontaalisella kielenasennolla lisäksi olisi vastaavuutensa niiden suuresonanssissa. Niinpä olisi »*e*:n ja *a*:n suuresonanssien välinen ero jossakin määrin suurempi kuin *o*:n ja *a*:n, joten $a > o$ ensi tavun *a*:n jäljessä lienee resonanssiseikkojakin silmälläpitäen odotuksenmukainen». Täten olisi resonanssisuhteidenkin kannalta $a > e \sim o$ »balanssi-ilmiö, joka perustuu tendenssiin säilyttää toisen tavun vokaalin suuresonanssi suhteessaan ensi tavun vokaalin suuresonanssiin mahdollisimmassa määrin muuttumattomana huolimatta siitä artikulaatioasteen muutoksesta, jonka *a*:ssa diftongia muodostava *i* aiheutti.»¹

Näin on selitetty, mutta on lupa selittää edelleen. Seuraavassa esitettävien foneettisten päätelmien yhteydessä haluan mainita prof. ANTTI SOVIJÄRVEN, joka näitä päätelmiä tehdessäni mitä auleimmin on suonut tietonsa yliopistossa edustamaltansa alalta käytettäväkseni ja lausunut eräitä arvokkaita ajatuksia. Virheistä, jotka mahdollisesti teen, luonnollisesti vastaan itse.

Mitä ensiksikin tulee siihen käsitykseen, että ensi ja toisen tavun horisontaalisen kielenasennon keskinäisellä suhteella olisi vastaavuutensa näiden vokaalien suuresonanssissa Itkosen esittämällä tavalla, niin on sanottava tässä oltavan tekemisissä erehdyksen kanssa. Sovijärven vatjan *e*:n oskillo-

¹ Itkonen painattanut puolilihavalla.

grammikäyristä tekemät äänianalyysit osoittavat $e:n$ ja $a:n$ eroksi $1/2$ sävelaskelta, mutta $o:n$ ja $a:n$ ero on kokonaista $2 1/2$ sävelaskelta.¹ Arvelu, että $e:n$ ja $a:n$ suuresonanssien välinen ero olisi suurempi kuin $o:n$ ja $a:n$ ja että sen vuoksi olisi tultu äännevuokseen $a > o$ eikä $a > e$, siis ei pidä paikkaansa. Resonanssiseikkojen kannalta ensi tavun sonantin $a:n$ jälkeinen muutos $a > o$ ei ole odotuksenmukainen, vaan päinvastoin aivan odotuksenvastainen; odotuksenmukainen olisi $a > e$. Foneettis-akustiselta kannalta $a > o$ muutoksen olettaus siis ei ole ollenkaan puolustettavissa. Tämä on erittäin tärkeää todeta.

Siirtyäksemme oletetun $a > o$ muutoksen fysiologiseen puoleen meidän tällöinkin on erityisesti tutkittava tapausta, jossa jälkitavun vokaalin suhde ensi tavun vokaaliin on mukana mahdollisimman vähän vaikuttavana tekijänä, ts. jolloin kielen horisontaalinen liike puuttuu ja jolloin ainoana fysiologisena tekijänä on jälkikomponentin $i:n$ vaikutus. Tällainen tapaus on se, jossa ensi tavun sonanttina on a . Itkonen sanoo: »Että ensi tavun $a:n$ jäljessä tapahtui $a > o$ eikä $a > e$, on ymmärrettävää siksi, että o takavokaalina on artikulaatioltaan lähempänä $a:ta$ kuin e .» a ja o ovat kyllä takavokaaleja, mutta tämä seikka ei paljon merkitse silloin, kun kielenasentojen keskinäisille suhteille annetaan ratkaiseva merkitys, niinkuin Itkonen tekee. Juuri silloinhan on otettava huomioon, että yleiseltä asennolliselta habitukseltaan e on paljon lähempänä $a:ta$ kuin o : molemmissa kieli loikoo laakeana pitkin pituuttaan ja leveyttään, kärki $a:ssa$ alahammasvallissa kiinni, $e:ssä$ vain hiukan sen takana, selkä jälkimmäisessä vain vähän korkeammalla kuin edellisessä. (Niiden suuformantitkin ovat melkein yhtä korkeat, ero vain $1/2$ sävelaskelta.) Sensijaan $o:ssa$ kieli on jännittyneenä, pyöreäselkäisenä, kapeana ja paksuna, kärki kaukana alahammasvallin takana. Tällainen vokaali ei ole suinkaan karakteristisin, a -maisoin ensi tavun $a:han$ verrattuna silloin, kun se on jälkikomponentin $i:n$ voimakentässä. Sitäpaitsi $i:n$ suppeuttava vaikutus ei ilmene vertikaalisena kielenliikkeenä, vertikaalisen liikkeen synnyttäisi vain jälkikomponenttina oleva u , jolloin alkukomponentista tulisi o , vrt. liiv. *ouk* 'aukko', veps. *houged* 'hauet'. $i:n$ vaikuttaessa $a:han$ kielen takaselkä ei ainoastaan nouse, vaan myös $a:n$ artikulaatiopaikka tulee etisemmäksi, jolloin tullaan, ei $o:n$, vaan $e:n$ alueelle. Ja lisäksi ja ennen kaikkea: $o:hon$ sen hallitsevimpana, karakteristisimpana ominaisuutena sisältyy labialisatio. Miksi siis akustis-fysiologinen $a:n$ säilyttämistavoittelu ensi tavun $a:n$ jälkeen kielimuodossa, jossa vielä jälkitavussa ei ollut $o:ta$ ollenkaan, olisi tämän vuoksi synnyttänyt juuri $o:n$, kun tarve tuli jo kielessä ole-

¹ Ks. SOVIJÄRVEN artikkelia edellä s. 430.

massaolevin keinoin ja paremmin e :lla tyydytetyksi? Kosketelluilta kohdin Itkosen esitystä *ai*-diftongin kahtalaisen kehityksen syistä tuskin voidaan pitää hyväksyttävänä. Sensijaan itse pääajatusta, ensi ja toisen tavun vokaalien kielenasentojen merkityksen korostamista, ei $ai > oi \sim ei$ rinnakkaisuuden synnyssä, vaan $ai > ei$ ja myöhemmin puheeksi tulevassa $ei > oi$ äänteenmuutoksessa, pidän ehdottomasti oikeana.

Ensi tavun labiaalin jälkeiseen v-ksm. *ai*:n kehitykseen tässä ei ole syytä puuttua, tässä tapauksessahan kielen horisontaalinen etenevä liike yhdessä jälkikomponentin *i*:n vaikutuksen kanssa on tuottanut *ei*:n, niinkuin yleisesti on tunnettua ja tunnustettua. Sensijaan aikaisemmin ei ole tähdennetty sitä, että ensi tavun e :n, e :n ja *i*:n jälkeisen *ai*:n äännekehitys on täysin rinnastettava labiaalin jälkeiseen äännekehitykseen. Tosin kielen takaosan liike tällöin on päinvastainen, takeneva. Mutta tässä tapauksessa on samantekevää, liikkuuko kieli takaa eteenpäin labiaalin asemasta lähteneenä vai edestä taapäin e :n, e :n, *i*:n asemasta lähteneenä. On näet muistettava, että toisaalta *u* ja *i* yläsarjan ylivokaaleina, toisaalta *o* ja *e*, e välisarjan ylivokaaleina kumpikin keskenään ovat täsmälleen samoilla horisontaalisilla linjoilla, kummassakin tapauksessa suoraan välttämättömyyden pakosta *ai*-diftongin alkukomponentin artikulaatiopaikka sattuu e :n alueelle. Lähin vokaali on aina e .

Täten tulemme siihen, että koska meillä ei v-ksm:n jälkitavuuissa ole oikeutta olettaa mitään labialisaatiota, ***ai > ei* muutos on tapahtunut aivan riippumatta siitä, mikä ensi tavun vokaali oli.** Tämän toteaminen ja v-ksm. $ai > ei$ muutoksen asettaminen jatkuvan äännekehityksen pohjaksi merkitsee v-ksm. $ai > oi$ muutoksen kieltämistä ja myös rinnakkaisuuden $ai > oi \sim ei$ kieltämistä. Samalla tämä merkitsee v-ksm:n aikaa myöhemmän $ei > ei$ muutokselle rinnakkaisen $ei > oi$ muutoksen hyväksymistä, mikä taas puolestaan pakottaa siirtämään ims. jälkitavun *o*:n synnyn vieläkin myöhempään aikaan kuin tähän asti on oletettu.

Kun syistä puhutaan, olisi siis puhuttava, ei *ai*-diftongin kahtalaisen kehityksen, vaan $ei > oi \sim ei$ rinnakkaisuuden syistä. Ei ole mikään sen luonnollisempaa kuin se johtopäätös, että **rinnakkaisuus $oi \sim ei$ on syntynyt senvuoksi, että e katosi suurimmalta osalta ims. kielialuetta;** mikä puolestaan tämän katoamisen pääasiallinen syy on ollut, se jääköön tässä sanomatta. Sen, tuliko tämän häviämisprosessin kestäessä ei :stä *ei* vai *oi*, määräsi nyt, päinvastoin kuin $ai > ei$ muutoksessa, ei kielen liike horisontaalisella linjalla, vaan tämän liikkeen *s u u n t a*. Jos kielen tai tarkemmin sanoen sen kärkipuolen liike oli etenevä, syntyi ei :n jatkoksi ja jatkajaksi *ei*, jos liike oli takeneva, tuli ei :n jatkajaksi *oi*. Tämän vuoksi ensi tavun labiaalin jäljessä on $ei > ei$, mutta illabiaalin *i*:n, e :n jäljessä

ei > *oi*. Pääpainollinen *e* on ollut etisempi kuin *ai*:sta syntyneen *ei*-diftongin *e*; kielenliike taaksepäin ensi tavun *e*:n jäljessä vei sen vuoksi toisen tavun diftongin alkukomponentin *o*:n puolelle. Että ensi tavun *a*:n jäljessä tapahtui *ei* > *oi* eikä *ei* > *ei*, ei johdu siitä, että *o* esim. olisi lähempänä *e*:tä kuin *e*, vaan siitä, että *a*:ta artikuloitaessa, niin takavokaali kuin se onkin, kielenkärki on alahammasvallissa kiinni, *e*:tä artikuloitaessa siitä irti, noin 8—10 mm sen takana. Nämä ovat olleet ratkaisevia millimetrejä: kielen kärkiosan heitto taa on tässäkin tapauksessa heittänyt myös seuraavan tavun *e*:n jatkajan *oi*:n puolelle.

Siirrymme foneettisista perusteluista äännehistoriallisiin. Ensi tavun vokaalin laadusta riippumattomalle *ai* > *ei* muutokselle, joka ims. kieliä tarkastettaessa on jäänyt huomiotta, on luonnollinen tuki vatjassa, jossa *e* on säilynyt. Tämän säilymisen takia vatjassa tapaamme fonetiikan kannalta odotuksenmukaisen edustuksen, ja tällä kohdalla kantasuomalaiset muodot kuultavat miltei sellaisinaan ajan patinan alta.

ai > *ei* muutosta osoittavat vatjassa ensiksikin *a*- ja nykyisten *o*- ja eräissä tapauksissa *u*-vartaloisten verbien imperfektimuodot, joissa ainakin kahdessa ensinmainitussa ryhmässä koko varsinaisen vatjan kielen alueella ja — eräitä paikallisia analogisia yleistyksiä lukuunottamatta — yksinomaaisesti on kauttaaltaan *e* (< *ei* < *ai*) tai siitä syntynyt *e*, esim. *'käte*¹ *'kaatoi*', *jage**mma* *'jaoimme*', *radde* *'hakkasi*', *seizen* *'seisoin*', *mejen* *'me-loin*», *hämmensin* *olutta*', *siemma* *'sidoimme*', *tšizgen* *'kiskoin*', *laule* *'lauloi*, *juorusi*', *uhte* *'huuhtoi*', *punen* *'punoin*', *kuttse* *'kutsui*'. Toiseksi on huomattava *e* (< *ei* < *ai*)-loppuisten deminutiivien laaja ja yleisvatjalainen ryhmä, esim. *mäkke* *'rautapitoinen suolätäkkö*', *kukke* *'kukko*', *peippe* *'peippo*», *kananpoika*', vrt. *peippakukke*, *'kukkopoika*', *sese* *'vanhin sisar*', *nūrikke* *'nuorikko*', *kāzikke* *'kaaso*', *kannikke* *'kannikka*', *pūlikke* *'puolikko*', *nellikke* *'nelikko*'. Näiden *e* on vielä tänäpäivänä produktiivinen deminutiivisuffiksi, joka on irroitettavissa uusiin yhteyksiin, esim. *koto* *'talo*': *kote* *'pieni talo*', *kurši* *'kurki*': *kurce* *'pieni kurki*', *āhka* *'harmaa*': *āhke* *'harmaan elikon nimi*'. Edelleen huomattakoon *in*-nominien vanhastava edustus *kannē*: gen. sing. *kandamē* < **kandēin* < **kandaim*: *kantama-*, jossa lyhyt *e* odotettavan pitkän asemesta perustuu todennäköisesti **ek*-loppuisten analogiaan, mutta jossa siitä huolimatta *ai* > *ei* muutos on mitä selvimmin nähtävissä. Vielä mainittakoon adverbityyppi *tānē* *'taanoin*', *jalgē* *'jaloin*' *arvē* *'harvoin*', *muilē* *'muutoin*', *viħhē* *'vihdoin*'.

¹ Esimerkit ovat, ellei toisin mainita, tutkimaani keskivatjan murreryhmään kuuluvaa *Korveitulan* murretta.

Nythän voisi tosin ennakkoluuloisesti arvella, että esim. mainituissa imperfektimuodoissa *e* olisi kotoisin ensi tavun labiaalilähtökäsitteestä ja sitten eräänlaisena uutena imperfektitunnukseksi yleistynyt. Yleistystä näyttää tosiaan tapahtuneenkin, sillä KETTUSEN Kodaveresta Kod. dial. 183 ilmoittama imperfektimuodostus *ieie* 'er trunk', *teie seie* 'ihl asset' selittyy mielestäni ainoastaan vatjan *e*-imperfektin valossa. Mutta vatjassa 2-tavuisten *a*-vartaloisten verbien imperfektissä analoginen yleistyminen ensi tavun labiaalilähtökäsitteestä on mahdottomuus, koska tässä asemassa edustus on jo ollut vatjassakin toinen ennen *ai* > *ei* muutosta, ks. KETTUNEN LVHA II 41. Tämä *a*-vartaloisten edustus sulkee pois mahdollisuuden vetää äännelähtökäsitteellisen ja analogisen välisen rajan ensi tavun vokaalin perustuksella myös *o*- ja *u*-vartaloisissa, joiden vartalon ja preesensin vokaali muuten on vatjassa kuten muuallakin myöhäsyntyinen, alk. (*ai* > *ei* >) *e*, vrt. vatjan *tšiskoa* ~ *tšiskea*, *uskoa* ~ *uskea*, *kuttsua* ~ *kuttsea*; vrt. RAVILA Vir. 1945 s. 157. Myöskään vatjan *e*-loppuiset nominit eivät anna aihetta puheisiin ensi tavun vokaalin labiaalilähtökäsitteestä tai illabialilähtökäsitteestä, mutta sen sijaan ne antavat ja ovat antaneet niihin aihetta muussa suhteessa. Niiden kohdalla näet voidaan panna merkille sama ilmiö kuin äsken vatjan *o*- ja *u*-vartaloisten verbien infinitiivissä, se, että ims. loppu *-ei* on syrjäytynyt loppu *-oi:n* tieltä. KETTUNEN *oi*-loppuisista nomineista puhuessaan sanoo LVHA II 64: »Siin tekib väga tähtis küsimus, kas meil midagi õigust on olnud a l g u p ä r a s e s t *oi*:st kõnelda nii mitmelgi neist juhtumustest, kus eel oleme *oi*-sõnu esitanud. — — — ühe sõnaga: kas mitte analoogiline *oi* ei ole kõrvale torjunud varemud *ei*:d.» RAPOLA sanoo i-lopp. dift. 52: »Voi huomata, mitenkä *oi* monessa tapauksessa on tunkenut tieltään alkuperäisemmän *ei:n* tai sen edustajan.» Jospa asia olisikin niin, ettei alkuperäisestä ims. loppu-*oi*:sta olisi oikeutta puhua yhdessäkään tapauksessa!

Koska vatja on säilyttänyt *e:n*, se on ainoa ims. kieli, josta käsin voimme oikein arvostella ims. loppu *oi:n* samoin kuin yleensäkin jälkitaavun *o:n* syntyä. Tältä kannalta olisi mitä tärkeintä saada selko siitä, onko vatjassa todettavissa omapohjaista, ensi tavun vokaalin laadusta riippumattoman v-ksm. *ai* > *ei* muutoksen jatkoa, ensi tavun illabialilähtökäsitteessä muualla ims:ssa *e:n* häviämisen yhteydessä tapahtunutta *ei* > *oi* muutosta vai ei.

Jos pidämme edellämainittuja imperfektin *e*:tä, nominien loppu-*e*:tä ja adverbien *e*:tä eräänlaisina suffiksikivettyminä — viimeksimainittuihin nähden sellainen oletus ei liene aivan helppoa —, niin silloin voisimme käsittää niiden jääneen äännelähtökäsitteellisen vaikutuksen ulkopuolelle, jos tai kun vatjassa tapahtui *ei* > *oi* muutos. Mutta on huomattava, että vatjassa

siellä, missä jälkitavussa nyt on *o*, yleensä sen rinnalla esiintyy myös *e*. Näin näyttää olevan laita suurimmassa osassa varsinaisen vatjan kielen aluetta: länsivatjassa *e* on harvinainen rinnakkaismuodoissa, keski- ja itävatjassa tavallinen. Tämä näkyy ensiksikin vatj. 2-tavuisien nominien monikkomuodostuksesta, josta tulevat kysymykseen vain *a*-loppuiset, koska *o*-, *u*- ja *i*-loppuisissa on vallalla tunnettu *a*-monikko, joka on syntyisin *e* (< *ei* < *ai*) -loppuisten nominien konsonanttisesta monikko-taivutuksesta; sen synnystä ks. Posti Vir. 1939 s. 44. *a*-monikon esiintyminen juuri nykyisissä *o*-, *u*-, *i*-loppuisissa nomineissa ei suinkaan ole satumaa, vaan se selittyy vain siitä, että nykyiset *o*-, *u*-, *i*-loppuiset niminit ovat olleet aiemmin itsekkin *ei*-loppuisia. Näissä *a*-loppuisissa nomineissa vatjan edustus on sellainen, että ensi tavun labiaalinen jäljessä on *e*, illabiaalin jäljessä *o* ~ *e*, esim. part. pl. *juakei* 'kaihi', *verkei* ~ *oi* 'paidan sivukaistale', *näppoi* ~ *ei* 'nappo, syömä-astia', *rüttoi* ~ *ei* 'pino'. Näiden *-i* on loppuheiton kautta syntynyt (*verkei* < *verkeja*). Itävatjasta KETTUSEN kokoelmissa on *ranteita* 'rantoja', *señneita* 'sanoja', *kerteita* 'kertoja', *verkeita* 'verkoja'. Mainittiin jo 2-tavuisissa *o*- ja eräissä *u*-vartalolisissa verbeissä tavattavasta kahtalaisuudesta *tšiskoa* ~ *tšiskeja*, prees. *tšizgen*, imperf. *tšizgen*, *kuttsua* ~ *kuttsesa*, prees. *kuttsen*, imperf. *kuttsen*. Sama kahtalaisuus tavataan *oitta*-loppuisissa verbeissä, esim. *tagottä* ~ *tagettä* 'tavottaa', *aigottä* ~ *-e*; KETTUSELLA on itävatjasta *tazettäe*, *tširjettäe*, *urvettäe*. Adjektiiveissa tavataan rinnakkaismuotoja *vaivan* ~ *vaiven*, *tervan* ~ *terven*, *rautan* ~ *rauten*, *keatan* ~ *keaten*; huom. *tasen*, *vassen* 'uusi'; ks. myös KETTUNEN VÄ 1930, s. 163—4. Jatkamatta luettelemista pitämälle sanomme vain, että yksinomaisesti *o* esiintyy vain sellaisissa *o*-loppuisissa nomineissa kuin *argo* 'halko', *usko*, *jako*, *kamaao* jne., eräissä adverbeissä sekä vihdoin niissä vatjalle luonteenomaisissa *kko*-loppuisissa sanoissa, jotka ovat tarkastelumme polttopisteessä: *tüttärikko*, *nai-zikko*, *sūmakko* 'suomalaisnainen', *tšivikko*, *pihkuzikko* 'männikkö', *pettelikko* 'valehtelija', *pisselikko* 'pistävä' jne.

Kun ottaa koko vatjan kielen jälkitavun *o*-edustuksen huomioon, lie-nee vaikea myöntää *ei* > *oi* muutosta siellä omapohjaisesti tapahtuneen. Sellaiset esimerkit kuin vatjan *leipoi*, *einoi* 'heiniä', *seinoi* 'seiniä', *leinoi* 'suruja' vahvistavat sitä käsitystä, että kerran tunnetuksi tullut edustus on yleistynyt samalla tavalla kuin lainaäänne *h* esim. vatjan sanoissa *hukka* ja *hakka* 'ukko' ja 'akka'. Edelleen tätä käsitystä vahvistaa se, että niissä vatjan sanoissa, joita ympäristön inkeroismurteet eivät tunne, on *e*-monikko tavallisin, esim. part. pl. *maakkei* 'penis', *mainei* 'raheavanto', *niakkei* 'lima, räkä'. Haluamatta esittää asiaa ehdottoman varmana voi kuitenkin sanoa näyttävän vakavasti siltä, että vatjan jälkitavun *o* on laina-

ääne eikä omapohjainen äännelaillisen kehityksen tuote, vrt. KETTUNEN VÄ 1930, s. 166.

Mikä sitten on tämä vatjan jälkitavun *ai*:sta syntynyttä *e*:tä vainoava *o*-nousukas? Ilmeisesti tässä ollaan tekemisissä sen saman *o*:n kanssa, jonka KETTUNEN ja RAPOLA sanovat tunkeneen tieltään *-e*:ta suomesta ja koko itämerensuomesta. Mutta mikä on *kko*-suffiksin *o*?

Vastausta etsiessämme on syytä tarkastaa vatj. *-kko*:ta niissä feminiinifunktioissa, joissa sen ensimmäiseksi on todennut AHLQVIST. Tällöin *-kkas*-suffiksin, josta edellä oli myös puhe, vatjalainen edustaja *gaz* aivan itsestään asettuu *kko*-lopun rinnalle. Esim.:

naizikkaddē linnā bē kužzaid, kuza en naizikko pannu kō seizomā? a gu mēz_en unegaz, siz_en koto ävinnū. a koto ep_seizo, gu naizikko en unikko, pallo magada suvvāv.

süämigaz_mēz_eb vei piellä vassā süämigolle naizigolle, ain en taki naizikō voitto. ühs sama, vaikko taba, tämmä palad_nēvat_sinū päle üppimā.

umalikkā mehhe päle inodab_vättä, a umalikko naizikko kaikē kō inodab.

idgugaz_mēz_johzikkaa tüttärikkaa tšin eb_vēda, la tämä idgēb.

meheligolla naizigolla em_pallo mahsai: ühs nännäz, teine ännäz, kea-maiz_vū al, mēz_boikkā tüvennä.

mēzelogaz_gu en äveligaz, siz_en üvä ellä, a gu naizeläjä bē ävelikko, siz_em_paska.

tüttärikko jōnittēp_tšüllä mü nigu tšimakko sukkakoira 'narttu'.

kejvi en_koppa tšimagaz. koppa 'uroskoira'.

kanukkai eli enäpi peippaiz, kukkei vähäpi.

sigalla em_persād, ühsi vain en_kulligaz, teized_ēvad_emigod. kulligaz 'karjupuolinen', vrt. kulli 'karju'.

ärjūgaz_vazikka leigadaz, lehmäkkö kazvattāz, jüttäs_pīmākā.

vohmagaz_mēz, eb_vēda, vaikko saisiz. vohmagaz 'tyhmä'.

vohmakko nūrikke kaikē peir ē inodab, tämä bē peir_elle üvä, i pere tälle bē üvä.

monikkād_inemizet_pallo magada suvvāvad : monikkād_mehed, moni-god_naizigod.

kummikko lammaz, ain tuęp_karjassa vällä omijē boranaddēkā, piäp_tälle tšellä sitoa jaakojē välli.

ühzikko naizikko en ühsinnä, ühet_tšäed_jēka paigaza, meheligo.lla naizi-go.lla i nätilpän en tiivä palto.

kaze pojo en ezigaz, senessä tuęb_ülegaz_mēz.

ezikko nürikke jēka paikkā jevvub, jēka paigaza en esimäin.

ütä eli vadʒagaz, enne eli venakko.

linnaza en linnakkāv i linnagod. linnagaz 'miespuolinen kaupunkilainen', linnakko 'naisp.'

monikkailma vadʒalaizilma en sūmagod_naizigod, monigo.lla vadʒago.lla sūmagaz_mēz.

Kuten esimerkeistä ilmenee, vatj. *-kko* on feminiini-, *-gaz* maskuliinisuffiksi. Molemmilla muodostetaan adjektiiveja, joiden merkitys ei ole deminutiivinen, vaan possessiivinen. Substantiivisesti käytettyinä ja substantiiveina ne ilmaisevat feminiinisukuista tai maskuliinisukuista ihmistä tai eläintä. Tällaisissa funktioissa suffikseja ei saa vaihtaa, ei varsinkaan silloin, kun on kysymyksessä sukupuolen korostus. Jos sanottaisiin esim. että *mēzeläjü en ävelikko, naizelogaz_äveligaz*, lause ei olisi vatjaa muuten kuin äänneasultaan. Tämäntapaisia lauseita vilahtelee kyllä painetuissa kielenäytteissä, mutta se osoittaa vain, ettei asianomainen kielenopas ole hallinnut vatjaa tai että hänen kotimurteessaan alkuperäiset suhteet jo ovat ennättäneet hämärtyä. Vatjaksi voidaan esim. kyllä sanoa: *naizikko tei urokkā tüttärikkaizē*, mutta *urogaz* merkitseeikin enää vain 'isokokoista, rotevaa'. Alkuaan se tietysti on merkinnyt 'urospuolista', siis naaraspuolta tavallisesti rotevampaa, ja merkitysmuutos 'urospuolinen' > 'roteva' käy täten ymmärrettäväksi. Voidaan siis sanoa vatjan olevan kieli, jossa luonnollinen suku tavataan kieliopillisesti kahden suffiksin avulla ilmaistuna. Luonnollisen suvun funktioista on lisäksi tapahtunut yleistymistä sukupuolettomalle alueelle, kuten myöhemmin näemme käyneen, niin että voidaan puhua myös eräänlaisesta vatjan kieliopillisesta suvusta. Tämähän on erittäin ainutlaatuista koko sgr. kielikunnassa.

Mutta yhä mielenkiintoisemmaksi asia käy, kun joudumme päättelemään, että vatja kieliopillisella suvullaan edustaa kantaa, joka varhemmin on ollut koko itämerensuomessa vallitseva. Tässä ei voi olla kysymys myöhäsyntyisestä vatjalaisesta johto-opillisesta erikoiskehityksestä, vaan yhteisperinnöstä, jonka arkaistinen vatja on säilyttänyt. Sitä ei todista vielä se, että *kko-* ja *kkas-*suffiksien edustajat tavataan koko ims. alueella,

jossa ne muuten ovat siten ryhmittyneenä, että ne ovat enemmän leimaa antavia ims. eteläisessä kuin pohjoisessa ryhmässä, vrt. vir. *söödik* ~ liiv. *szötitik* ~ suom. *syömäri* ~ vir. *joodik* ~ liiv. *jüöttik* 'kleinvieh, das nicht saugt und darum getränkt werden muss' ~ suom. *juomari*, *juoppo*, vir. *laulik* ~ suom. *laulaja*, vic. *jooksik* ~ suom. *juoksuri*, *juokseva*, vir. *kalakas* ~ suom. *kalainen*, vir. *karvakas* ~ suom. *karvainen*, vir. *hinnakas* ~ suom. (*kallis*)*hintainen*. Mutta yhteisperinnöstä todistavat ensiksikin eräät sukupuolen määräämät suffiksivetyt eri puolilla itämerensuomea. Suomessa, karjala-aunuksessa, vatjassa, virossa *emikko*, *emakko*, *emak* on 'narttu', mutta *emäkäs näissä kielissä ei esiinny vastaavassa merkityksessä. Toiselta puolen näissä kielissä on *miehekäs*, *mehegaz*, *mehekas* 'männlich, brav, kräftig, Mannes-', mutta ei *miehikko. Suomessa on *urhokas*, mutta ei *urhokko, *urokko. Huomattavia myös ovat edelleen sellaiset rinnakkaismuodot kuin suom. *sinnikko* ~ *sinnikäs*, *uskalikko* ~ *uskalikas*, *juonikko* ~ *juonikas*. Kaikki nämä mainitut nimit ovat alkuperin olleet possessiivisia adjektiiveja, joiden suffiksi on määräytynyt sukupuolen perustuksella. Näin on tapahtunut myös semmoisissa Vienen substantiiveissa kuin *hančšakko*, *rämmäkkö* 'vagina'. Huomattakoon suffiksin merkitysfunktio myös substantiivissa *sammakko*, joka suomessa merkitsee 'alustaa, kannaketta', esim. 'aluspuuta, johon rukinpyörää kannattavat tukipuut ovat kiinnitetyt', 'reen jalaksissa koukkua, johon aisan perä kiinnitetään' jne. (ks. SETÄLÄ, Sammon arvoitus 484—6) ja joka myös vatjassa tarkoittaa 'sitä kivistä alustaa, johon esim. *väräjä*, *evvë*, *rühhë* nurkkapatsas, *sammaz*, tukeutuu'. Tuskin enää on syytä epäillä tämän feminiinisen sammakon etymologista yhteenkuuluvuutta sen *sammakon* kanssa, jonka vanha ims. nimi on *konna* (suom. *rupikonna*, viron *konn*, vatj. *konna* 'sammakko') ja joka osoittautuu yhtä feminiiniseksi, ja edelleen viimeksimainitun yhteenkuuluvuutta kansanrunojen 'maailmanpatsasta' (ks. HARVA, Sammon ryöstö 30) tarkoittaneen maskuliinisen *sammon* (< *sampej < *sampa* + dem.suff. *i*) eli *sampaan* kanssa, joka ikivanhan kansainvälisen kuvitelman mukaan on tukeutunut kilpi k o n n a a n (Setälä, mt. 601—2).

Toisena tärkeänä todistuksena ims. *kko*-suffiksin alkuperäisestä feminiinifunktiesta ovat *kko*-loppuiset paikkaa merkitsevät substantiivit ja ryhmäsanat, joiden suffiksi käy meille vatjan avulla ymmärrettäväksi, Se, että näissä sanoissa ims:ssa on juuri loppu *-kko*, vrt. esim. suom. *hietikko*, *savikko*, *kivikko*, *heinikko*, *lepikko*, vir. *lvak* 'hietikko', *lepik*, *kuusik*, *pöösastik*, veps. *varbik*, vatj. *lvakko* 'hietikko', *mudikko* 'mutamaa', *pähčšinikko*, *elgokko* 'kukkainen maa', johtuu siitä, että ne alunperin ovat olleet possessiiviadjektiiveina *maa*- tai lähimerkityksisen sanan attribuut-

teina tai predikatiiveina. Kaikesta päättäen tähän maaäitiin, jonka runollisesti sanotaan ruokkivan meitä rinnoillaan, on jo varsin varhaisina aikoina ims:ssa liittynyt niin feminiinisiä mielteitä, että possessiivadjektiivin on ollut oltava pääsanaansa liittyessään feminiinisuffiksinen. Näin on vielä tänä päivänä asianlaita vatjassa. Siellä *sā, päivä, suvi, sūtšüzü en tūnigaz, meri en mudigaz, vesi en sōlagaz, randa en tīvagaz, savvegaz, vezigaz*, siellä on *veigas kattila, ülegas pata* 'kermanen'. Mutta siellä *jāvi jōnittēb aupalikkoo māva mū* 'ori mutkittellee kuoppaista maata pitkin', *mā en savvikko, vezikko, ätälikko* 'ävärtä kasvava'. Siellä on *metsikko mā, pisselikko kerzi, kanabrikko nemmi, elgokko mā*. Kun pääsana on heittynyt pois, näistä possessiivadjektiiveista on syntynyt paikkaa merkitseviä substantiiveja ja ryhmäsanoja.

Ims. maskuliinisen *kkas*-suffiksin vanhuutta todistavat puolestaan taas pohjois- ja länsiviron augmentatiivit, sellaiset kuin *koivaikkas* 'iso, ruma koipi': *koiv* 'koipi', *raivaikkas* 'iso, ruma raato': *raibe* 'raato', *juppaikkas* 'iso, ruma pätkä': *jupp* 'pätkä' jne., ks. GRÜNTHAL Vir. 1928, 178—183. Grünthalin mukaan augmentatiivisen merkityksen alkusyynä olisi ollut deminutiivien ironinen käyttö, mikä olisi kyllä mahdollista, jos vain nämä augmentatiivit olisivat olleet joskus deminutiiveja. Kyllä kait näissä augmentatiiveissa 'ison' merkitykseen on tultu maskuliinisen possessiivadjektiivin välityksellä samoin kuin vatj. maskuliinisuffiksinen *urogaz* adjektiivi on käynyt läpi merkitysmuutoksen 'urospuolinen' > 'iso, roteva'.

Niinkuin luonnollinen suku muodostaa häviävän pienen osan kielellä ilmaistavien olioiden ja asioiden paljoudessa, niin myös ims. *kko-* ja *kkas-*suffiksienkin alkuperäinen tehtävä on peittyneet ja hämärtyneet, niin että se nyt on vain todettavissa yhdellä pienellä ims. kielialueen kolkalla. Näiden suffiksien suku on häipynyt ims:ssa niin, että eräillä alueilla, kuten virossa, *-likko* jo on yleistynyt selvän maskuliininkin perään, esim. *mehelik* 'miehinen', *-kkas* taas erinomaisen feminiinimielteisiin johdannaisiin, esim. *emakas* 'kohtu'. Yleistymistä, vaikei näin pitkälle ehtinyttä, tavataan vatjassakin, ja se on yleensä käynyt, kuten edellämainituista esimerkeistä ilmenee, *gaz-*lopun eduksi. Niinpä *open en üppeligaz* silloin, kun on kysymys hevosesta yleensä eikä määrätyn tamman ominaisuudesta. Mutta yleensä on sanottava, että vatja tässäkin muita ims. kieliä paremmin pitää kiinni alkuperäisestä kannasta. Kuuluuhan feminiinisen suffiksin käyttö vatjan luonteenomaisiin piirteihin, niinkuin osoittaa esim. hoku: *tättärikko tättärikko pettelikko, üli addä üppelikko*.

Kun otamme huomioon kaikki edelläesitettyt *kko-*suffiksin o:ta koskevat foneettiset, äännehistorialliset, johto-opilliset ja semasiologiset seikat, niin

joudumme päättämään, että p.o. suffiksin *o* ei ole äänteenmuutoksen kautta syntynyt aikaisemmasta *a*:sta. Se on palautettava alkuperäisesti *i*:ttömään, niinkuin eräin varauksin KETTUNEN ja RAPOLA ovat tehneetkin. Itämerensuomessa, jolle kieliopillinen suku on olennaisesti vieras, määräsuffiksin kiintyminen luonnollisenkin suvun funktioihin on aivan kielen systeemin vastainen tapahtuma. Tässä ei voi olla kysymys muusta kuin vieraasta vaikutuksesta, lainaäänteestä *o*:sta itämerensuomeen jo verraten varhaisena myöhäiskantasuomalaisena aikana. On syytä palauttaa mieleen, että joukko balttilaisia feminiinisukuisia *a*-vartaloita ims:ssa tavataan *o*-loppuisina, esim. suom. *vako* ~ liett. *vagà*, koska ne on lainattu kielimuodosta, joka nominatiivissa ja akkusatiivissa oli säilyttänyt *o*:n, ks. tarkemmin THOMSEN BFB 123. Samoin suuri määrä germaanisista *a*-feminiinejä on *o*-loppuisina, esim. sm. *airo*, koska niiden originaaleissa lainattaessa on ollut *o*-ääntämys, ks. THOMSEN GSI 79. Samoin ims:ssa ovat *o*:llisia germaaniset *ōn*-feminiinit, esim. suom., vatj. *sätto* 'heinäkasa' sekä vanhimmat feminiiniset *ō*-vartalot, esim. suom. *runo*. Edelleen on muistettava, että balttilaisissa maskuliinisukuisissa *a*-vartalolisissa ims. lainasanoissa on *-as*, esim. suom. *oinas* ~ liett. *avinas* ja samoin germaanisissa maskuliinisissa *a*-vartalolisissa lainasanoissamme *-as*, esim. suom. *armas*, vatj. *kunigaz*.

Ei voi olla sattuman leikkiä, että toisaalta balttilais-germaaninen feminiiniloppu on *-o*, ims. feminiiniloppu *-kko*, toisaalta balttilais-germaaninen maskuliinisuffiksi *-as*, ims. maskuliinisuffiksi *-kkas*. Sattuman leikkiä ei voi olla sekään, että *-kko* ja *-kkas* ovat erityisesti patoutuneena ims. eteläiseen ryhmään, jonka alueilla balttilais-germaaninen kosketus on tapahtunut ja jossa tämä vaikutus on ollut stabiilein ja voimakkain jo kantasuomalaisena aikana. Ims. feminiinisuffiksin *-kko* ja maskuliinisuffiksin *-kkas* syntyy itämerensuomeen, joka on tapahtunut sgr. *kka*-deminutiivisuffiksin pohjalla, on vietävä balttilais-germaanisen vaikutuksen tilille. Se, että p.o. *kko*-suffiksissa tavataan *oi*-loppua, perustuu **kkei* (< *-kka* + dem.suff. *-i*) -loppuisten analogiaan.

Hannes Pukki.